

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Романюк Ярослав Михайлович

УДК 347.1:340.132

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ У
ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
Кузнєцова Наталія Семенівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Козюбра Микола Іванович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри загальнотеоретичних та
державно-правових наук

доктор юридичних наук, професор
Бичкова Світлана Сергіївна,
Національна академія внутрішніх справ,
МВС України
завідувач кафедри цивільного права і процесу

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
Притика Дмитро Микитович,
суддя у відставці

Захист відбудеться « 4 » жовтня 2017 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, чит. зала №12.

Автореферат розісланий « 30 » серпня 2017 р.

В.о. вченого секретаря

спеціалізованої вченої ради

Т.В. Боднар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується помітним зростанням ініціативи і самоорганізації громадян, підвищенням вимог до державних інституцій, загальним переосмисленням ролі правового регулювання суспільних відносин та використанням його як важливого засобу впливу на соціальні процеси за участю юридично рівних суб'єктів. Повага до потреб кожної людини, забезпечення умов для її всебічного розвитку, ефективний захист прав та інтересів громадян – пріоритетні завдання кожної демократичної країни. Найбільш суттєві зміни соціальної дійсності в Україні, які спостерігаються останніми роками, відображаються у вітчизняній правовій системі, зокрема у формуванні та закріпленні нових інститутів матеріального права. Водночас в Україні триває черговий етап впровадження системних змін у процесуальне законодавство в частині введення нових процесуальних інструментів. Передбачається, що ці процеси дозволять швидко та ефективно захистити порушені, невизнані чи оспорювані права учасників цивільних відносин.

Багатоваріантність правомірної поведінки суб'єктів цивільного права у процесі здійснення своєї діяльності, спрямованість цивільних правовідносин переважно на задоволення приватних інтересів їх учасників і персональна матеріальна зацікавленість дозволяють застосовувати до аналізованих відносин диспозитивний метод правового регулювання. Диспозитивний метод передбачає прояв розсуду сторін у процесі моделювання своїх взаємовідносин.

Зазначені чинники у своїй сукупності є певними юридичними засобами, які виступають складовими різних елементів і стадій механізму цивільно-правового регулювання, починаючи від створення норми до її застосування спеціалізованими повноважними органами.

Таким чином, питання про застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві нині являє собою одну з актуальних проблем, передусім вітчизняної цивілістичної науки.

Проблема актуалізується також у світлі останніх трансформаційних процесів у судовій системі на конституційному рівні, системі цивільного судочинства та процесуальному законодавстві, що в тому числі обумовлюється необхідністю гармонізації національного процесуального законодавства із міжнародними стандартами у сфері правосуддя. Потребують перегляду також методологічні підходи до судового правозастосування цивільно-правової норми та його складової – судового тлумачення.

Застосування цивільно-правових норм ми розуміємо як складне комплексне явище, яке одночасно є специфічним видом юридичної діяльності і самостійним елементом правової дійсності поряд із самими нормами права, правовідносинами, суб'єктивними правами і обов'язками, юридичною відповідальністю, правосвідомістю, правовою культурою тощо. При цьому діяльність переважної більшості юристів-практиків пов'язана саме із втіленням норм права у життя, з реалізацією права, у тому числі і з правозастосуванням. Як особлива форма реалізації цивільного права застосування цивільно – правових норм має особливе значення для приватноправової системи України,

оскільки саме йому належить ключова роль у досягненні й зміцненні законності та правопорядку, вдосконаленні юридичної практики та формуванні єдності розуміння конкретної, зокрема цивільно-правової, норми. Водночас аналіз проблем, пов'язаних із застосуванням цивільно-правових норм, неможливий без з'ясування самого поняття цивільно-правової норми, її специфіки, структури, функцій та призначення.

Оскільки, незважаючи на увагу вчених до поняття, змісту і значення правової норми у теорії права, ці питання в контексті цивільно-правової норми в Україні до цього часу не були предметом всебічних досліджень на дисертаційному рівні, у межах цієї роботи здійснено спробу заповнення такої прогалини шляхом формування цілісної концепції сутності цивільно-правової норми як фундаментального елемента системи цивільного права та специфіки її застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до бюджетних науково – дослідних робіт за темами: «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний та практичний аспекти» (номер теми 11 БФ 042 – 01, номер державної реєстрації 0111U008337), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2011 р. по 31 грудня 2015 р.; «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» № 16 БФ 042 – 01, що діє з 01 січня 2016 р. по 31 грудня 2018 р.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні поняття, правової природи, особливостей структури, класифікації і тлумачення цивільно – правових норм у процесі їх застосування у цивільному судочинстві України, а також з'ясуванні методологічних засад і основних напрямів формування єдиної судової практики застосування диспозитивних та імперативних цивільно – правових норм. Для досягнення цієї мети сформульовано наступні задачі:

- визначити цивільно – правову норму як фундаментальний елемент системи цивільного права, її ознаки та структуру;
- обґрунтувати класифікацію цивільно – правових норм;
- охарактеризувати правозастосування як елемент механізму цивільно – правового регулювання;
- визначити принципи і функції правозастосування;
- визначити правозастосування як особливу форму реалізації норм цивільного права;
- обґрунтувати специфіку стадій правозастосування у цивільному судочинстві;
- визначити місце тлумачення у процесі застосування цивільно – правових норм, його основні методологічні засади і особливості тлумачення договорів та односторонніх правочинів;
- обґрунтувати поняття і ознаки диспозитивних норм, їх правову природу і специфіку застосування у судовій практиці;

- визначити місце імперативних норм у механізмі цивільно – правового регулювання;

- обґрунтувати функції і практику застосування імперативних норм у цивільному праві;

- обґрунтувати роль судової практики у розвитку та вдосконаленні цивільного законодавства;

- з'ясувати механізм формування єдиної судової практики із застосування цивільно – правових норм.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі застосування цивільно – правових норм у цивільному судочинстві України.

Предмет дослідження – законодавчі, доктринальні та правозастосовні положення, викладені у міжнародних актах, нормах чинного законодавства України та ряду зарубіжних країн, судовій практиці та доктринальних джерелах стосовно поняття, тлумачення, методологічних засад застосування цивільно – правових норм у цивільному судочинстві України в процесі формування єдиної судової практики такого застосування.

Методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Системно – структурний метод і міждисциплінарний аналіз застосовано для дослідження цивільно – правової норми як фундаментального елемента системи цивільного права, її ознак та структури (підрозділи 1.1 і 1.2 роботи). Діалектичний та історичний методи дослідження використано з метою з'ясування методологічних засад застосування цивільно – правових норм, зокрема для визначення правозастосування як елемента механізму цивільно – правового регулювання і визначення ролі судової практики у розвитку та вдосконаленні цивільного законодавства (підрозділи 2.1 і 6.1 роботи). За допомогою порівняльно – логічного методу досліджено механізм формування єдиної судової практики із застосування цивільно – правових норм (підрозділ 6.2 роботи). Формально – логічний метод та метод аналізу використано під час дослідження стану застосування диспозитивних і імперативних цивільно – правових норм (підрозділи 4.1 – 4.3 і 5.1 – 5.3 роботи); метод синтезу – для з'ясування основних методологічних засад тлумачення цивільно – правових норм (підрозділ 3.2 роботи). Метод моделювання використовувався при формулюванні теоретичних та практичних рекомендацій і пропозицій.

Науково – теоретичну основу дослідження становлять роботи науковців, які на різних історичних етапах досліджували як загальнотеоретичні питання правової норми, так і окремі проблемні аспекти її застосування. Частково у їхніх напрацюваннях було розкрито поняття і види цивільно-правових норм. Йдеться, передусім, про дисертаційні та монографічні роботи українських дослідників – теоретиків права, цивілістів та вчених-процесуалістів: С. С. Бичкової, Ю. В. Білоусова, В. І. Бобрика, Т.В. Боднар, В.І. Борисової, Є. В. Васьковського, В.А.Васильєвої, М.К. Галянтича, В. В. Гончарова, Ю. М. Грошевого, К. В. Гусарова, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, Т. Є. Кагановської, М.І. Козюбри, В.В. Комарова, В.М.Коссака, О. В. Кохановської, С. О. Короеда, Н. С. Кузнецової, Д. Д. Луспеника, В. В. Луця,

І. Є. Марочкіна, Р.А. Майданика, Г.К. Матвєєва, Ю.Г. Матвєєва, Є. О. Мічуріна, Н.М. Оніщенко, О. В. Петришина, С. П. Погребняка, С. О. Погрібного, С. В. Прилуцького, Д.М. Притики, Ю. Д. Притики, О. Б. Прокопенка, П. М. Рабіновича, Н. Ю. Сакари, В. О. Серьогіна, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, В. І. Тертишнікова, Ю. О. Тодики, Є.О. Харитонова, Я. М. Шевченко, С. В. Шевчука, С. І. Шимон, Л. В. Яроцького та ін.

Різні аспекти застосування правових і цивільно-правових норм у цивільному судочинстві досліджували також правознавці дореволюційного, радянського, пострадянського періоду та зарубіжні вчені: М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, Г. О. Аболонін, М. Т. Алімбаєв, В. К. Бабаєв, М. Й. Байтін, В. М. Баранов, Д. В. Бараташвілі, Р.Б.Брюхов, О. Т. Боннер, Г. В. Ф. Гегель, В. М. Горшенєв, А. Г. Карапетов, Г. Кельзен, О. А. Кіреєва, М. М. Коркунов, В. В. Лазарєв, Е. О. Євстігнеєв, О.С. Єременко, М. І. Матузов, І.О. Маньковський, П. О. Недбайло, В. С. Нерсесянц, Г. Л. Осокіна, Л. Й. Петражицький, В. М. Протасов, А. С. Піголкін, В. І. Решетняк, А. Тонн, Ю. Г. Ткаченко, М. Д. Шаргородський, Г. Ф. Шершеневич, О. Ф. Черданцев, Л. С. Явич, В. В. Ярков та ін.

Наслідком тривалих наукових дискусій стало формування достатньо цілісної концепції механізму правового регулювання як системи форм і засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюється в інтересах усього суспільства, на підставі якої приписи правових норм трансформуються в реальні правовідносини.

Разом з тим, звернення до джерельної бази, зокрема до теоретичної та цивілістичної доктрини дає підстави стверджувати, що системного теоретичного дослідження проблем застосування цивільно – правових норм у цивільному процесі із з'ясуванням як сутності цивільно – правової норми, так і етапів та стадій правозастосування, передусім судового, дотепер в Україні проведено не було.

Емпіричною основою дослідження послужили Конституція України, ЦК України, ЦПК України, ГК України, ГПК України, закони, підзаконні та локальні нормативно – правові акти, які стосуються застосування цивільно – правових норм у цивільному судочинстві України, рішення Європейського суду з прав людини, постанови пленумів Верховного Суду України, судова практика, підзаконні нормативні акти, законодавство зарубіжних країн, джерела міжнародного права, а також положення *acquis communautaire*.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні системним комплексним дослідженням теоретичних підходів до розуміння цивільно-правових норм, їх тлумачення, методологічних засад та особливостей застосування диспозитивних та імперативних цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України, яке спрямоване на вирішення важливих теоретичних та практичних проблем формування єдиної судової практики, визначення механізму застосування цивільно-правових норм. Наукову новизну одержаних результатів конкретизовано у теоретичних положеннях і висновках, найважливішими з яких є такі:

Вперше

1. Встановлено, що цивільне правозастосування є цілісною впорядкованою сукупністю взаємопов'язаних елементів, які здійснюють свої функції за допомогою організованої взаємодії між собою для досягнення єдиної мети: підтримки, зміцнення, захисту і вдосконалення правопорядку в сфері цивільного обороту спеціально уповноваженими особами.

2. Обґрунтовані принципи правозастосування цивільно-правових норм. Найбільш загальними принципами судового правозастосування є законність, обґрунтованість і доцільність. До спеціальних принципів правозастосування належать принципи: верховенства права, правової визначеності, справедливості та процесуальної економії. Принцип процесуальної економії у своєрідній формі втілює й інші принципи судового правозастосування, зокрема об'єктивність, законність, доцільність, справедливість. У цілому він є темпоральною складовою конституційного постулату – захист прав та свобод особи здійснюється судом протягом розумного строку.

3. Визначені функції правозастосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві. Доведено, що до основних спеціально-юридичних функцій правозастосування належать: пізнавальна функція застосування права, яка реалізується переважно на двох перших стадіях правозастосовчої діяльності; функція індивідуальної регламентації суспільних відносин, яка проявляється на третій, заключній стадії застосування права; правонаділяюча і правоохоронна функції. Обґрунтовано, що при судовому правозастосуванні, окрім вище наведених, виконуються як основні функції (1): арбітражна, захисту прав і свобод людини і громадянина, правоохоронна, каральна, так і факультативні (2): правоконкретизаційна (або індивідуального правового регулювання), правовиконуюча, правороз'яснювальна, а також виокремлюється підфункція судового правозастосування. До неявних, латентних, функцій правозастосування належать виховна та інформаційна.

4. Обґрунтовано, що цивільно-правова норма має усі складові загальної правової норми та наділена такими характерними ознаками як: формальна визначеність, нормативність, системність, спеціалізація, як правило, представницько-обов'язковий характер, багатосуб'єктний склад походження. Доведено, що цивільно-правовій нормі не властива ознака загальнообов'язковості виконання, якщо така норма не є імперативною. Відсутність зазначеної ознаки трансформує цивільно-правові норми з числа державно-владних велінь на моделі можливої поведінки, які розроблені й запропоновані державою та дозволяють досягнути необхідного економічного та правового ефекту найбільш зручним (з позиції держави) способом, але такі, що допускають альтернативну поведінку учасників цивільно-правових відносин.

5. Обґрунтовано, що взаємозв'язок цивільно-правових норм (диспозитивних та імперативних, загальних і спеціальних) в межах реалізації диспозитивного методу являє собою галузеву систему «стримувань і противаг», спрямовану на забезпечення стабільності цивільного обороту та правової впевненості учасників цивільних правовідносин.

6. Доведено, що тлумачення судом чи іншим уповноваженим на застосування норми права органом є певним видом правотворчості і здійснюється шляхом «добудови» конкретної норми при її застосуванні компетентним органом.

7. Обґрунтовано положення, що судове тлумачення є характерним саме для цивільно-правових норм, зважаючи на значну кількість диспозитивних цивільно-правових норм, неможливість охопити увесь масив цивільних відносин жорсткими, імперативними нормами, та широке застосування інституту аналогії в процесі їх застосування. Тлумачення цивільно-правової норми судом при вирішенні спору з метою застосування закону до конкретних правовідносин, які виникли між сторонами, є одночасно і процесуальним правом, і обов'язком суду. Жоден суд не може ухвалити рішення, не витлумачивши норму закону, яку він застосовує.

8. Доведено, що послідовність застосування методів (способів) тлумачення, що загалом становить алгоритм тлумачення цивільно-правових норм, складається із таких стадій: 1) текстуальне (граматичне) тлумачення закону; 2) логічне тлумачення (врахування контексту); 3) виявлення правових норм, що впливають із положень законодавства, але прямо не передбачені ним; 4) системне тлумачення, під час якого уточнюється зміст цивільної норми та вирішуються колізії між правовими нормами, зокрема між загальною і спеціальною нормою, хронологічні колізії, норми вищого та нижчого порядку тощо; 5) історичне і телеологічне тлумачення; 6) встановлення необхідності застосування аналогії закону або аналогії права; 7) аналіз сформованих висновків на предмет їх відповідності принципу правової визначеності як практичного прояву принципу верховенства права.

9. Обґрунтовано, що рішення Верховного Суду України (як у подальшому і Верховного Суду) не є і не може бути судовим прецедентом у класичному розумінні. З одного боку, воно є результатом вирішення конкретної справи, а з іншого – містить правові висновки, які в них викладені і які мають інше призначення: вони уточнюють норми закону, конкретизують їх зміст, є зразком того, як суди та інші органи державної влади мають застосовувати конкретну норму права. Доведено, що правовий висновок Верховного Суду України (у подальшому і Верховного Суду) є результатом тлумачення правових норм з використанням різних методів і з урахуванням обставин конкретної справи, він уособлює в собі результат діяльності суду із правозастосування, яке відбувається у відповідній справі в процесі здійснення правосуддя. За змістовним наповненням зазначений правовий висновок Верховного Суду України можна кваліфікувати як результат офіційного загального тлумачення норм права.

Удосконалено:

1. Висновок про те, що реалізація правових норм є невід'ємною частиною юридичної практики, що поглинає правомірну складову. Доведено, що залежно від характеру безпосередніх підстав, найближчих причин реалізації права можна виокремити правореалізацію у конкретних правовідносинах (юридичною підставою якої виступає не тільки закон, а й юридичний факт) і

правореалізацію, що відбувається поза конкретними правовідносинами, враховуючи перелік («номенклатуру») правових актів, здійснення яких вимагає для повного досягнення мети (задоволення певної потреби) правореалізовувача. Обґрунтовано, що можна виокремити проміжну та кінцеву реалізацію права.

2. Положення про стадії правового регулювання у цивільно-правовій сфері, якими є: 1) стадія правотворчості (створення норми права); 2) стадія реалізації права (реалізація суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків суб'єктами правовідносин; 3) стадія застосування державного примусу (стадія правозастосування спеціально уповноваженими суб'єктами).

3. Розуміння диспозитивності як заснованої на праві юридичної можливості учасників цивільних правовідносин вибирати варіанти правомірної поведінки, тобто можливості у встановлених межах на свій розсуд набувати суб'єктивних цивільних прав і юридичних обов'язків, здійснювати суб'єктивні цивільні права, обирати форми (порядок) і способи захисту порушених суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних інтересів. Обґрунтовано, що ознаками диспозитивності є: 1) нормативно-правова підстава, що виступає соціальною властивістю, якою закон наділяє фізичних, юридичних осіб та інших суб'єктів цивільного права; 2) юридична свобода вибору варіантів поведінки, яка є основоположною, базовою в характеристиці даного правового явища і за своєю сутністю розкривається через можливість діяти особам ініціативно, на власний розсуд та на підставі автономії волі.

4. Висновок, що диспозитивні цивільно-правові норми можуть мати декілька форм нормативного закріплення, зокрема: 1) шляхом закріплення нормативної формули, що прямо вказує на можливість зміни правової норми учасниками договірною цивільно-правового відношення без нормативного встановлення меж такої зміни; 2) шляхом закріплення нормативної формули, що прямо вказує на можливість зміни правової норми учасниками договірною цивільного правовідношення з відповідною вказівкою і встановленням меж такої зміни; 3) вказівкою на можливість вибору іншого варіанта поведінки – на можливість реалізації суб'єктами цивільного права інших суб'єктивних прав відносно передбачених правовими нормами та покладення на суб'єктів цивільного права прямо не передбачених правовими нормами обов'язків.

5. Висновок, що спеціалізовані цивільно-правові норми, як правило, відіграють роль похідних або допоміжних норм права з метою здійснення максимально гнучкого правового регулювання цивільних відносин, що покликані забезпечувати гнучкість та оперативність правового регулювання. Обґрунтовано, що вони охоплюють декілька видів, а саме: 1) відправні цивільно-правові норми: а) норми-засади б) норми-принципи; в) визначально-установчі норми; г) норми-дефініції; 2) системоспрошуючі норми, 3) системозберігаючі норми.

6. Доктринальний підхід про доцільність запровадження у цивільному судочинстві інститутів масового (групового) позову та преюдиціального запиту. Обґрунтовано, що позитивними наслідками використання правил масового (групового) позову стануть не лише розширення доступу громадян до суду, але й усунення причин, які призводять до різкого збільшення робочого

навантаження на суди. Доведено, що процесуальна економія також може розглядатися додатковим чинником забезпечення єдності судової практики, оскільки у такий спосіб можна запобігти штучному утворенню значної кількості судових помилок у правозастосуванні при розгляді десятків тисяч однотипних спорів.

7. Положення про те, що інститут преюдиціального (консультативного) запиту має іншу правову природу, ніж судове рішення і не може й не повинен мати характер безмежного застосування. Доведено, що цим висновком найвищий судовий орган лише тлумачитиме, зокрема, цивільно-правову норму, водночас в жодному разі не даватиме суду вказівок про задоволення конкретних вимог чи відмову в їх задоволенні, а тому не замінюватиме суд першої інстанції, який зобов'язаний вирішити справу по суті згідно з правилами підсудності.

Набули подальшого розвитку:

1. Положення про цивільно-правову норму як вихідний елемент механізму цивільно-правового регулювання, що призначена для нормативного регулювання суспільних відносин. При цьому така нормативна регламентація здійснюється за допомогою не окремої, ізольовано взятої норми, а у сукупності та єдності з іншими цивільно-правовими нормами.

2. Висновок про застосування для визначення структури цивільно-правової норми концепції двоелементної правової норми, яка складається із гіпотези та диспозиції або гіпотези і санкції, де санкція, хоча і виступає самостійним елементом, однак нерозривно пов'язана із гіпотезою та виконує роль забезпечувального (охоронного або заохочувального) елемента.

3. Розуміння цивільно-правового регулювання як динамічного процесу правомірних юридичних дій певного характеру, що охоплює усю сукупність наявних правових засобів (інструментів) цивільного права.

Доведено, що відправною підставою та ланкою, що пов'язує всі етапи правового регулювання, є цивільно-правова норма, яка містить у собі модель поведінки учасників цивільних відносин. Залежно від певної норми формується конкретне цивільне правовідношення з простою чи складною структурою, у якому сторони добровільно реалізують свої права і виконують обов'язки та закладаються підстави виникнення цивільної відповідальності.

4. Висновок про ключове значення судового тлумачення при застосуванні цивільно-правових норм, яке обумовлює правотворчу активність судів. Обґрунтовано, що така активність суддів проявляється, передусім, у відшуканні цивільно-правової норми, яку належить застосовувати при наявності прогалин, колізій у правовому регулюванні або конкуренції між загальною нормою спеціального нормативно-правового акта та спеціальною нормою нормативно-правового акта загальної дії і т.п., зокрема при виборі судом методу тлумачення законодавства, в процесі якого допускається різний ступінь свободи інтерпретації.

5. Положення про те, що при тлумаченні умов договору важливим завданням є забезпечення єдності судової практики. Обґрунтовано, що при здійсненні тлумачення, окрім положень договору, слід також виходити із мети

законодавчого врегулювання конкретного договору, що дозволяє розширити межі судового тлумачення шляхом аналізу не тільки норм щодо конкретного виду договору і суміжних норм, а також цілей законодавця, який встановив дане правило в законі або іншому нормативному правовому акті, якщо така мета або цілі встановлені або презюмуються. Доведено, що суд при тлумаченні договору при вирішенні спору, виходить із запропонованих сторонами понять спірної умови і, ґрунтуючись на засадах диспозитивності цивільного процесу, може відступити від запропонованих сторонами понять лише відповідно до імперативних приписів закону.

6. Положення про те, що сучасна зміна парадигми суспільного розвитку країни зумовлює переосмислення сутності певних правових явищ та права загалом, у тому числі із нових методологічних підходів стосовно визначення ролі судової практики у вдосконаленні законодавства, зокрема, цивільного. Обґрунтовано, що саме цивільне право значно динамічніше, порівняно з іншими галузями, розвивається під впливом природного права.

7. Висновок про те, що зростання обсягів законотворчості у сфері приватного права не завжди задовольняє потреби суспільства і подекуди не встигає за темпами його розвитку у приватноправовій сфері, що об'єктивно обумовлює підвищення ролі судової практики. Обґрунтовано, що у такій ситуації очевидним, необхідним та таким, що допоможе ефективно встановити зворотний зв'язок між практикою та потребами адекватного вчасного законодавчого врегулювання певних цивільних відносин, стає саме судова практика, передусім у форматі правових позицій, що містяться у постановках найвищого судового органу. Судова практика формує обов'язкові правові висновки, якими заповнюються прогалини у цивільному законодавстві, виходячи із системного та субсидіарного застосування норми цивільного права.

8. Положення про актуальність механізмів впровадження інституту так званого «переконливого прецеденту». Обґрунтовано у зв'язку з цим, що судові рішення не має обов'язкової прецедентної сили, проте впливає на практику інших судів з огляду на авторитет суду, який таке рішення ухвалив.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формулюванні висновків і пропозицій, що можуть бути використані для вдосконалення застосування цивільно – правових норм у цивільному судочинстві України, зокрема у законотворчій діяльності, при розробці нормативно – правових актів, у правозастосовчій і судовій практиці. Результати дослідження використовуються в навчальному процесі на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час викладання дисциплін «Цивільне право», «Теоретичні проблеми цивільного права», «Застосування цивільно – правової норми: теорія і практика» та інших навчальних дисциплін для студентів вищих навчальних закладів, а також при підготовці навчальних посібників, підручників, коментарів із чинного законодавства України. Висновки наукової роботи можуть сприяти вдосконаленню чинного законодавства України шляхом внесення запропонованих змін до нормативно – правових актів України. Окремі

висновки і пропозиції, обґрунтовані у дисертації, взято до уваги Верховним Судом України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і розробки автора, що дозволили вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертантом особисто. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися і були схвалені на засіданні кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Результати дослідження використовувалися дисертантом в практичній діяльності.

Окремі положення дисертації були предметом обговорення на Конференції «Ефективні засоби проти невиконання рішень національних судів», (14-17.03.2010 р. м. Страсбург (Франція)); Конференції, у рамках Спільної Програми РЄ і ЄС «Прозорість та ефективність судової системи України» (4-7 жовтня 2011 р., м. Страсбург (Франція)); Конференції для обговорення судової реформи в Україні та міжнародних стандартів судової незалежності (20-21 грудня 2011 р., м. Київ); Круглому столі «Роль верховних судів в захисті прав людини» (22 вересня 2011р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Забезпечення єдності судової практики-основне завдання вищих судових органів держави» (16 квітня 2012 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи» (15 лютого 2013 р., м. Київ); Судово-правовому форумі «Правосуддя в Україні: реалії та перспективи» (15 березня 2013р., м. Київ); Круглому столі, в рамках спільної програми Ради Європи та Європейського Союзу «Зміцнення судової реформи у країнах Східного партнерства» (26 квітня 2013 р., м. Київ); Круглому столі «Європейські стандарти суддівської незалежності, ефективності та професіоналізму як складова судової реформи в Україні» (21 травня 2014 р., м. Київ); Круглому столі «Вплив реформи судової влади України на забезпечення єдності судової практики» (4 липня 2014 р., м. Київ); Круглому столі «Узгодженість судової практики: європейський досвід, практичні та теоретичні аспекти» (20 листопада 2014 р., м. Київ); Круглому столі «Зміна правового статусу Верховного Суду України як складова судової реформи» (5 грудня 2014 р., м. Київ); III Міжнародному судово-правовому форумі «Судова реформа в Україні: європейський вектор» (19-20 березня 2015р. м. Київ); Круглому столі «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду» (11 червня 2015 р., м. Київ); Міжнародній конференції «Право власності: європейський досвід та українські реалії» (22-23 жовтня 2015 р., м. Київ); Міжнародному форумі правосуддя 2015 «Судова реформа: підвищити довіру до суду та створити стандарти правосуддя в Україні» (14 грудня 2015 р., м. Київ); IV Міжнародному судово-правовому форумі «Судова реформа: конституційні і процесуальні зміни» (17-18 березня 2016 р., м. Київ); Міжнародній конференції

«Судова правотворчість у механізмі забезпечення принципу верховенства права в умовах формування правосуддя» (24-25 листопада 2016р., м. Київ).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації викладено в одноосібній монографії «Застосування цивільно – правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики» (2016 р.). За результатами дослідження опубліковано 25 наукових праць загальним обсягом 46,91 д. а.: 1 одноосібну монографію; 20 наукових статей (15,75 д. а.), з яких 16 – у фахових виданнях і 4 – в іноземних наукових періодичних виданнях; 4 матеріалів і тез доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи зумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, шести розділів, які охоплюють вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 518 сторінок, із них основного тексту – 470 сторінок. Список використаних джерел налічує 504 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його зв'язок з науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано використані методи наукового пізнання, визначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, апробацію та впровадження результатів дисертації, а також відомості про публікації автора за темою дисертації.

Розділ 1. «Загальнотеоретичні підходи до розуміння цивільно-правової норми» складається з трьох підрозділів та присвячений аналізу доктринальних засад оцінки цивільно-правових норм як первинних, базових елементів системи цивільно-правового регулювання.

У підрозділі 1.1. «Цивільно-правова норма як фундаментальний елемент системи цивільного права» підкреслюється, що категорію «норма права» можна вважати центральною конструкцією юридичної науки. Різні варіанти праворозуміння неоднаково інтерпретують значення норми права у структурі права, проте практично всі вони однастайні в тому, що норми права є конститутивною формою зовнішнього вираження та закріплення права.

Цивільно-правова норма виступає центральним елементом механізму цивільно-правового регулювання при її застосуванні.

Інтегративною властивістю системи цивільного права, тобто ознакою, елементом, який запускає в дію цивільне право як правову матерію, виступає ефективно регулювання цивільних відносин. Як останній і водночас первинний, недроблений на атомарному рівні, елемент системи цивільного права, правова норма зберігає усі властивості системи права і саме через норму права, в тому числі цивільну, будується правовий інститут, щодо якого норма права виступає підсистемою.

Цивільно-правова норма має також усі складові загальної правової норми. На відміну від будь-якої іншої галузевої норми цивільно-правовій нормі не властива така істотна ознака, як загальнообов'язковість виконання, якщо вона

не є імперативною. Відсутність зазначеної ознаки трансформує цивільно-правові норми з числа державно-владних велінь на моделі можливої поведінки, які розроблені й запропоновані державою та дозволяють досягнути необхідного економічного та правового ефекту найбільш зручним (з позиції держави) способом, але такі, що допускають альтернативну поведінку учасників цивільно-правових відносин. Втім загальнообов'язковість завжди пов'язана із нормативністю цивільно-правової норми, дієвість якої формує її як припис.

Норма права є ключовою, первинною неподільною ланкою системи права, яка формує її. І від того, наскільки її практичний смисл, сила й значення підлягає державному забезпеченню, настільки дієвою власне буде уся система права. Якщо норма права не забезпечена державним примусом (у випадках, коли порушуються закріплені у ній приписи та залишаються без правових наслідків), вона стає безсилою, що може призвести врешті-решт до руйнування усєї системи права.

Наявність та необхідність правових норм продиктовані об'єктивними потребами держави. Цивільно-правова норма, як і будь-яка інша, характеризується ознакою державної обов'язковості, має офіційне значення та слугує засобом регулювання цивільних відносин з метою закріплення та забезпечення стабільності цивільного обороту як основи демократичного громадянського суспільства.

У підрозділі 1.2. «Ознаки та структура цивільно-правової норми» зазначається, що дослідження ознак та структури норми цивільного права в контексті її функціонального призначення набуває дедалі більшої актуальності, враховуючи глобалізаційні процеси у світі, оскільки швидкоплинність суспільних процесів потребує вчасного правового регулювання, нерідко абсолютно нового, невластивого вітчизняній правовій системі, у вигляді створення правил поведінки, оформлених саме нормами права, враховуючи, що саме цивільною нормою регулюються численні відносини, в яких сторони можуть відступити від загальновизначеної актами цивільного законодавства норми і на власний розсуд обрати індивідуально-піднормативне врегулювання відносин тим приписом, який вони самі сформулюють, виходячи із сукупності закономірностей цивільно-правового регулювання, конструювання цивільно-правових норм, а також взаємодії цивільно-правових регуляторів між собою.

Цивільно-правова норма як норма приватного права, первинний елемент і загальне правило поведінки учасників цивільних відносин наділена такими основними специфічними ознаками: формальна визначеність, нормативність, системність, спеціалізація, як правило, представницько-обов'язковий характер, багатосуб'єктний склад походження.

Визначення структури цивільно-правової норми пояснюється нерозривною єдністю категорій системи і структури. Питання структури цивільно-правової норми сприяє перетворенню ідеального (абстрактного) права в більш струнку і логічно вивірену систему цивільного законодавства, що дає можливість вдосконалення наукового знання про цивільно-правову норму. У цьому аспекті наголошується, що науково обґрунтованою та практично ефективною вбачається концепція двоелементної правової норми, яка складається із

гіпотези та диспозиції або гіпотези і санкції, де санкція, хоч і виступає самостійним елементом, однак нерозривно пов'язана із гіпотезою та виконує роль забезпечувального (охоронного або заохочувального) елемента.

У підрозділі 1.3. «Класифікація цивільно-правових норм» обґрунтовується висновок про те, що взаємозв'язок диспозитивних та імперативних, загальних та спеціальних цивільно-правових норм в межах реалізації диспозитивного методу являють собою галузеву систему «стримувань і противаг», спрямовану на забезпечення стабільності цивільного обороту та правової впевненості учасників цивільних правовідносин.

Диспозитивні норми можуть мати декілька форм нормативного закріплення, зокрема: 1) шляхом закріплення нормативної формули-словосполучення «...якщо інше не передбачено договором або домовленістю сторін (договором)», що прямо вказує на можливість зміни правової норми учасниками договірної цивільно-правової відносини без нормативного встановлення меж такої зміни; 2) шляхом закріплення нормативної формули-словосполучення «...якщо більший строк (розмір тощо) не передбачений домовленістю сторін (договором)», що прямо вказує на можливість зміни правової норми учасниками договірної цивільної правовідносини з відповідною вказівкою і встановленням меж такої зміни; 3) вказівкою на можливість вибору іншого варіанта поведінки, а по суті – на можливість реалізації суб'єктами цивільного права інших суб'єктивних прав відносно передбачених правовими нормами та покладення на суб'єктів цивільного права прямо не передбачених правовими нормами обов'язків. У даному випадку диспозитивна норма прямо не встановлює конкретного правила поведінки та зміни його меж, однак вибір іншого варіанта поведінки впливає із контексту сукупності закріплених норм загальної дії.

Аналіз цивільного законодавства та доктрини у контексті питання про правові норми дає підстави виділити основні типи імперативних норм залежно від призначення та граматичного закріплення:

1) абсолютно імперативні норми, застосування яких є обов'язковим для всіх учасників цивільно-правових відносин незалежно від їхньої волі. Такі норми є нормами загальної дії та слугують меті створення певної загальнообов'язкової для суб'єктів цивільного права моделі поведінки. До абсолютно імперативних норм можна віднести окремі відправні цивільно-правові норми, що мають найбільш високий рівень абстрагування і містять відправні засади, основи правового регулювання цивільних відносин;

2) імперативні норми, що встановлюють різні заборони й обмеження цивільних прав та покладають певні обов'язки, що є наслідком протиправної поведінки. Вони спрямовані на запобігання протиправній поведінці учасників цивільно-правових відносин, тобто виконують превентивну функцію, надаючи суду легальну можливість обмеження суб'єктів цивільного права в реалізації належних їм суб'єктивних цивільних прав.

На відміну від абсолютно імперативних норм, цей вид норм призначений для охорони встановленого за допомогою норм першого типу правопорядку, що дозволяє зробити висновок про належність імперативних норм другого типу

до охоронних цивільно-правових норм. Іншою специфічною ознакою таких норм є те, що сторони не тільки мають їх виконувати, а навпаки, керуючись статтею 6 ЦК України, можуть відступити від положень такої імперативної норми і проігнорувати її, передбачивши в договірному зобов'язанні інші темпоральні норми виконання власних зобов'язань;

3) імперативні норми, спрямовані безпосередньо на захист прав і законних інтересів слабкої сторони цивільного, як правило договірною, правовідношення. У цих імперативних нормах встановлюються приписи, спрямовані на забезпечення захисту не будь-якої сторони договірною відношення, а тільки більш слабкої, якою зазвичай виступає споживач, фізична особа із специфічним статусом (недієздатна, малолітня чи неповнолітня фізична особа), фізична особа при укладенні правочину із юридичною особою тощо. Такі імперативні правові норми є гарантом реалізації наданих ними правових можливостей, але тільки у випадку, якщо учасник цивільно-правових відносин добровільно не відмовився від їх реалізації.

Спеціалізованими нормами (на відміну від спеціальних – *lex specialis*) є норми-приписи, що мають двоелементну структуру (гіпотезу і диспозицію) без вмісту конкретних моделей поведінки і виконують специфічні функції в системі цивільного права. Зазначені норми є специфічними нормами цивільного права, що покликані забезпечувати гнучкість та оперативність правового регулювання. Створення таких допоміжних (або похідних) правових норм дозволяє логічно узгодити весь нормативний масив, уникнути в ньому суперечностей і прогалин.

Виходячи із виконуваних спеціалізованими цивільно-правовими нормами системних функцій, вони поділяються на: 1) системоутворюючі норми, які, зважаючи на власну різноманітність, охоплюють декілька видів, а саме відправні цивільно-правові норми, що мають найбільш високу форму абстрагування і містять відправні начала, основи правового регулювання цивільних відносин, які, у свою чергу, поділяються на: а) норми-засади (містять у собі положення, що закріплюють основні начала цивільного обороту); б) норми-принципи (закріплюють вихідні засади цивільного права); в) визначально-установчі норми (містять положення, що визначають цілі, завдання цивільного права, його правових інститутів, предмет, форми й засоби правового регулювання); г) норми-дефініції (містять повні або неповні визначення певних цивільних категорій, понять і явищ); 2) системоспрошуючі норми, функціями яких є спрощення нормативного викладу шляхом закріплення певних припущень правил поведінки або фактичних обставин дійсності для ефективного та швидкого цивільно-правового регулювання, зокрема, це норми-презумпції та норми-фікції; 3) системозберігаючі норми, що спрямовані на введення в дію цивільно-правової норми та набрання нею чинності (юридичної сили), а саме оперативно-поширювальні (допоміжні) та колізійні норми.

У **Розділі 2 «Методологічні засади застосування цивільно-правових норм»**, який складається з трьох підрозділів, досліджуються проблеми правозастосування як складової механізму цивільно-правового регулювання та особливої форми реалізації норм цивільного права.

У підрозділі 2.1 «Правозастосування як елемент механізму цивільно-правового регулювання» підкреслюється, що у буквальному (вузькому) розумінні цивільно-правове регулювання являє собою динамічний процес правомірних юридичних дій певного характеру, охоплюючий усю сукупність наявних правових засобів цивільного права.

Механізм цивільного правового регулювання як сукупність засобів та інструментів регулювання є складною системою, що формується з: 1) правових засобів; 2) суб'єктів, які здійснюють правове регулювання чи правову діяльність; 3) юридично значущих результатів їх діяльності, а також виокремлює головні стадії правового регулювання, відповідні елементам механізму: 1) стадія правотворчості (створення норми права); 2) стадія реалізації права (реалізація суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків суб'єктами правовідносин; 3) стадії застосування державного примусу (стадія правозастосування спеціально уповноваженими суб'єктами).

У дослідженні наголошується, що цивільно-правові норми є вихідним елементом механізму цивільно-правового регулювання, вони призначені в тому числі і для нормативного регулювання суспільних відносин. При цьому така нормативна регламентація здійснюється за допомогою не окремих, ізольовано взятих цивільно-правових норм, а у всій їх сукупності та єдності.

У договірному регулюванні важливе місце посідають: відправні норми – загальні засади ЦК України, норми-дефініції, якими визначається поняття того чи іншого договірного правовідношення, диспозитивні норми, якими власне встановлюється ключове правило поведінки сторін при формуванні порядку укладення, виконання, зміни та розірвання договорів тощо. Вказані норми у сукупності доповнюють одна одну, що обумовлює їх функціональний зв'язок та органічне поєднання, зважаючи на можливість сторін взагалі відступити від нормативного регулювання та врегулювати відносини на власний розсуд.

У підрозділі 2.2. «Принципи та функції правозастосування» зазначається, що зазвичай у загальній теорії права і держави, у галузевих юридичних науках йдеться про такі найбільш поширені принципи судового правозастосування як законність, обґрунтованість і доцільність.

Законність у застосуванні правових норм, у тому числі і в галузі цивільного права, полягає у реалізації їх у житті згідно з законом та основними принципами права. Принцип законності у правозастосуванні передбачає обов'язок правозастосовчого органу, зокрема суду, при вирішенні конкретної справи ґрунтуватися на певній нормі права (або їх сукупності). Суддя зобов'язаний у конкретній справі неухильно дотримуватися точного змісту норми, а в разі неможливості встановлення її точного змісту (за наявності прогалини у законі, праві) за допомогою передбачених процесуальним законом процедур та системного підходу встановити зміст такої норми, зокрема шляхом субсидіарного застосування цивільно-правових норм, залишаючись у межах своєї компетенції, не перебираючи на себе повноваження, не передбачені законом.

Принцип обґрунтованості полягає у тому, що при судовому правозастосуванні мають бути виявлені і враховані всі факти, що стосуються

справи; такі факти мають бути ретельно й об'єктивно вивчені і визнані достовірними; всі недоведені і сумнівні факти не приймаються до уваги і мають бути відкинуті. Вимога обґрунтованості у правозастосуванні стосується не тільки фактичних обставин цивільної справи, але й адекватної юридичної оцінки цих обставин. Правильне застосування цивільно-правових норм передбачає законність винесеного правозастосовочого акту, наприклад, судового рішення у цивільній справі. Точне застосування закону, ухвалення рішення у повній відповідності із нормами цивільного права (законність рішення) є однією із необхідних умов його обґрунтованості.

Принцип доцільності застосування цивільно-правових норм означає вибір у межах закону методів, засобів, прийомів, які цей закон передбачає для оптимально доцільного застосування його норм. Правозастосовчий орган (зокрема суд) або посадова особа отримує можливість реалізувати положення цивільного закону найдоцільнішим способом для досягнення максимальної ефективності дії цивільно-правових норм. Така можливість надається правозастосовчому органу або посадовій особі в тих випадках, коли досягнення цілей закону залежить від конкретних обставин, які неможливо передбачити від самого початку і класифікувати в цивільному законі без шкоди для його правового застосування.

Спеціальними принципами правозастосування є принципи: верховенства права, правової визначеності, справедливості та процесуальної економії, тобто розгляд і вирішення цивільної справи судом у встановлені процедурно-процесуальні строки. У принципі процесуальної економії у своєрідній формі втілюються й інші принципи судового правозастосування, зокрема об'єктивність, законність, доцільність, справедливість. Загалом він є темпоральною складовою конституційного постулату – захист прав та свобод особи здійснюється судом протягом розумного строку.

До основних спеціально-юридичних функцій правозастосування слід віднести: пізнавальну функцію застосування права; функцію індивідуальної регламентації суспільних відносин; правонаділяючу і правоохоронну функції. При судовому правозастосуванні, окрім наведених вище, виконуються також функції: 1) основні: арбітражна, захисту прав і свобод людини і громадянина, правоохоронна, каральна; 2) факультативні, до яких належать: правоконкретизаційна (або індивідуального правового регулювання), правовиконуюча, правороз'яснювальна, а також виокремлюється підфункція судового правозастосування.

У підрозділі 2.3. *«Правозастосування як особлива форма реалізації норм цивільного права»* наголошено, що загалом реалізація правових норм являє собою передусім поведінку людей, оскільки лише у правомірній поведінці різних суб'єктів цивільного права юридичні настанови знаходять своє реальне здійснення, реалізація норм права не може здійснюватися поза поведінкою людей.

Розглядаючи динаміку розвитку цивільного правовідношення, слід зазначити про його можливість залишатись моделлю поведінки в ідеальній фазі існування без підведення її до реального життєвого випадку. Як наслідок,

самостійна стадія виникнення цивільного правовідношення, в якій виникають та розкриваються суб'єктивні цивільні права та юридичні обов'язки, зумовлює індивідуалізацію положень ідеальної цивільно-правової норми до конкретної життєвої ситуації шляхом реалізації диспозиції такої норми.

«Поведінкове» трактування реалізації правових норм домінує в юридичній літературі. Багато питань щодо реалізації права, у тому числі окремих форм правореалізації, актів здійснення правових норм, можуть бути досліджені передусім у рамках «поведінкового» підходу до поняття досліджуваного соціально-правового явища. Однак з метою отримання повного, всебічного уявлення про правореалізацію слід мати на увазі, що, окрім правомірної поведінки, реалізація правових норм включає у себе процес виникнення та здійснення правових відносин у вигляді індивідуалізованого юридичного зв'язку суб'єктів, правової моделі їхньої поведінки, що передувала власне правомірній поведінці.

У підрозділі 2.4. *«Специфіка стадій правозастосування у цивільному судочинстві»* констатовано, що процес встановлення юридичних фактів тісно пов'язаний із процесом доказування і результатом доказування є встановлення судом юридичних фактів. На цій стадії судового правозастосування діяльність осіб, які беруть участь у ньому, зводиться до встановлення істинних знань про факти, що мають юридичне значення для вирішення справи. Така діяльність полягає головним чином в аналізі обставин, на які посилаються учасники процесу, та доказів, які ці обставини підтверджують або спростовують, тобто в доведенні.

На стадії встановлення цивільно-правової норми та її аналізу в цивільному судочинстві відбувається юридична кваліфікація справи, під якою слід розуміти оцінку фактів на основі норм права. На цьому етапі з'ясовується, аналізується та встановлюється нормативна основа судового рішення, а саме – відшуковуються норми, які стосуються конкретних юридично значимих фактів, шляхом встановлення автентичності такої норми.

У дослідженні визначено, що прогалина у цивільному законодавстві/праві може бути обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними обставинами, зокрема: 1) неповним або текстуально неточним викладом змісту правової норми; 2) недоліками законотворчої техніки; 3) новизною і динамічністю самих регульованих правовим відносин; 4) недостатнім врахуванням наявних умов соціально-економічного розвитку суспільства. Виявлення прогалини у праві не звільняє правозастосовчий орган від необхідності вирішення конкретної справи і винесення у ній відповідного акта правозастосування, що, по суті, є подоланням прогалин судом.

Розділ 3. «Тлумачення цивільно-правових норм» присвячений дослідженню методологічних засад, особливостей та місця тлумачення у процесі застосування цивільно-правових норм. Зокрема, у підрозділі 3.1. *«Місце тлумачення у процесі застосування цивільно-правових норм»* наголошується, що в юридичній науці тлумачення розглядають у двох аспектах: як процес мислення особи, спрямований на з'ясування змісту правової норми та як діяльність певних органів і осіб по роз'ясненню змісту норми. Завдання

тлумачення як в аспекті з'ясування, так і роз'яснення – правильно зрозуміти сенс правових положень, сформульованих законодавцем. Тлумачення однаково важливе для всіх учасників цивільних відносин. Водночас ключового значення воно набуває для працівників правозастосовчих органів та судів, оскільки застосування права є одним з основних обов'язків, формою втілення їх діяльності, у якій тлумачення виступає обов'язковою стадією правозастосовчого процесу, органічно пов'язаною з усіма іншими його етапами.

Тлумачення цивільно-правової норми судом у процесі вирішення спору з метою застосування закону до конкретних правовідносин, які виникли між сторонами, – одночасно і процесуальне право, і обов'язок суду. Жоден суд не може ухвалити рішення, не витлумачивши норму закону, яку він застосовує. Кожен суд – і першої інстанції, і апеляційної чи касаційної, чи Верховний Суд України (а у подальшому – Верховний Суд), застосовує норму права, тому зобов'язаний надати їй відповідне тлумачення.

Завданням Верховного Суду України (як у подальшому і Верховного Суду) є не тільки і навіть не стільки вирішення конкретного спору. Він повинен у передбачений процесуальним законом спосіб (шляхом розгляду конкретного спору та перевірки окремого процесуального рішення) витлумачити, як правильно застосовувати норму матеріального права, що була неоднаково застосована касаційним судом, з тією метою, щоб надалі спрямувати судову практику в єдино правильне русло. Забезпечення єдності судової практики є нічим іншим, як реалізацією принципу правової визначеності.

Варто наголосити, що правотворчість (створення норми права вольовим методом уповноваженим суб'єктом) у «чистому» вигляді Верховний Суд України не здійснює. Його завдання — забезпечити єдність судової практики шляхом справедливого судового вирішення спорів суто інтелектуальними методами. Тому справи у найвищому судовому органі розглядаються більшістю складу палат, а до формування правових висновків залучаються фахівці Науково-консультативної ради при ньому. Найвищий судовий орган застосовує Конституцію, закони і підзаконні акти України, а у відповідних випадках прямо застосовує принцип верховенства права, звертається до аналогії закону і права, тобто його діяльності притаманні елементи судової правотворчості як засобу досягнення мети правосуддя.

У підрозділі 3.2. «Основні методологічні засади тлумачення цивільно-правових норм» досліджуються теоретико-правові та методологічні положення тлумачення правових норм у процесі реалізації механізму цивільного правового регулювання. При цьому зазначається, що якість здійснення судочинства, а отже, й авторитет усієї судової системи України, визначається правильним й однаковим застосуванням судами законодавства. У зв'язку з цим функції найвищого судового органу – Верховного Суду України (у подальшому – Верховного Суду), крім здійснення правосуддя, мають забезпечувати ефективність національної правової системи та дію принципу верховенства права.

Найбільш поширеними та такими, що поглинають подальші методи тлумачення, є оригіналістично-суб'єктивні (первинно-суб'єктивні) підходи до тлумачення, що містять у собі первинну волю законодавця та формують зміст норми у зв'язку з цим, та неоригіналістично-суб'єктивні (сучасно-суб'єктивні) підходи до тлумачення, якими встановлюється сучасний смисл розуміння положення закону.

Сукупність методів тлумачення загалом становить алгоритм тлумачення цивільно-правових норм, який включає наступну послідовність: 1) текстуальне (граматичне) тлумачення закону; 2) логічне тлумачення (врахування контексту); 3) виявлення правових норм, що впливають із положень законодавства, але прямо не передбачені ним; 4) системне тлумачення, в процесі якого уточнюється зміст цивільної норми та вирішуються колізії між правовими нормами, зокрема між загальною і спеціальною нормою, хронологічні колізії, колізії норм вищого та нижчого порядку тощо; 5) історичне і телеологічне тлумачення; 6) встановлення необхідності застосування аналогії закону або аналогії права; 7) аналіз сформованих висновків на предмет їх відповідності принципу правової визначеності як практичного прояву принципу верховенства права.

Підрозділ 3.3. «Особливості тлумачення договорів та односторонніх правочинів» присвячений дослідженню специфіки інтерпретації правочинів у процесі правозастосування цивільно-правових норм.

Підставою для тлумачення змісту договору є саме незрозумілість його положень, а не встановлення норм законодавства, яке має регулювати спірні відносини, чи непогодження із умовами договору після його укладення шляхом створення штучних підстав для визнання його недійсним чи розірвання. Зазвичай під час тлумачення умов договору здійснюється розкриття в умовах договору самих норм права, адаптування їх до конкретної договірної умови, в тому числі крізь призму співставлення істотних умов із звичайними та тими, що припускаються (що малося на увазі при відшуканні істинного смислу умови договору).

Наголошується на важливості ролі суду в тлумаченні договору. Водночас сторони можуть самостійно тлумачити умови договору, наприклад, при виникненні певних об'єктивних чи суб'єктивних передумов в процесі його виконання, пролонгації, або при виникненні підстав для зміни виду договірної правовідносини. Тобто сторони договору можуть бути також самостійними суб'єктами тлумачення, оскільки при широкому підході до його розуміння сторони завжди тлумачать умови договору перед його виконанням.

При тлумаченні умов договору важливим завданням є забезпечення єдності судової практики, а тому при здійсненні тлумачення, окрім положень договору, слід також виходити із мети законодавчого врегулювання конкретного договору, що дозволяє розширити межі судового тлумачення шляхом аналізу не тільки норм про конкретний вид договору і суміжних норм, а й цілей законодавця, який встановив дане правило в законі або іншому нормативному правовому акті, звичайно, якщо така мета або цілі були встановлені.

Невизначеність (очевидна чи прихована) договору є об'єктивною передумовою для виникнення спору про тлумачення і є поширеною ситуацією, за якої рівною мірою допускається можливість існування двох і більше розумінь певних положень договору, його окремих слів, понять чи словосполучень. Таке можливо у випадках, коли кожна зі сторін почала виконувати власні договірні зобов'язання, на свій розсуд зрозумівши положення укладеного договору. Тому вказана ситуація є предметом доказування в цивільному процесі і полягає у спеціальному доведенню в суді, що формує самостійність позовної вимоги (а інколи і самостійної позовної матеріально-правової вимоги до суду у вигляді окремого позову) про тлумачення умов договору.

При застосуванні суб'єктивного підходу необхідною умовою є встановлення авторства спірної умови договору як для розподілу тягаря доказування між сторонами у спорі про тлумачення, так і для врахування позицій сторін договору: заявника і сторони-адресата.

При застосуванні об'єктивного критерію судам слід керуватися принципом добросовісності, який передбачає врахування відповідною стороною не тільки власних інтересів, а й інтересів другої сторони, особливо за наявності нерівного їх економічного становища (наприклад, договори, укладені за участю споживачів).

Розділ 4. «Застосування диспозитивних цивільно-правових норм» складається із трьох підрозділів. У підрозділі 4.1. «Поняття і ознаки диспозитивних норм, їх правова природа» визначено, що модель регулювання цивільних відносин, закріплена в ЦК України, відобразила притаманну їм властивість саморегулювання, що здійснюється учасниками цих відносин на принципах, закріплених актами цивільного законодавства.

Диспозитивність у цивільному праві відокремлюється від її проявів в інших приватних та публічних галузях права, однак пов'язана та активно взаємодіє із нормами інших галузей права та базується на нормах розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Ознаками диспозитивності є: 1) нормативно-правова підстава, що виступає соціальною властивістю, якою закон наділяє фізичних, юридичних осіб та інших суб'єктів цивільного права; 2) юридична свобода вибору варіантів поведінки, яка є основоположною, базовою в характеристиці даного правового явища і за своєю сутністю розкривається через можливість осіб діяти ініціативно, на власний розсуд, на підставі автономії волі.

Формування диспозитивних норм здійснюється не свавільно, а виходячи із волевиявлення сторін та реалізації їх автономної волі, які у підсумку закріплюються певними нормативними формулами (законодавчими та індивідуально-піднормативними при врегулюванні відносин укладенням непоіменованих договорів). Це відбувається шляхом закріплення нормативної формули-словосполучення «...якщо інше не передбачено (встановлено) договором/законом або домовленістю сторін (договором)», або законодавчого закріплення винятків: «за винятками, встановленими законом»; «...якщо інший (більший) строк (розмір, порядок тощо) не передбачений домовленістю сторін

(договором)», або загального дозволу альтернативного правила поведінки, що впливає із контексту сукупності закріплених норм загальної дії.

В останньому випадку, в разі виникнення спору, суд, вирішуючи конкретну справу, буде відштовхуватися від загальних засад цивільного законодавства та відшукувати норму, якою сторони керувалися при врегулюванні відносин між ними, використовуючи механізм аналогії закону чи аналогії права.

У підрозділі 4.2. «Диспозитивні норми і договірне регулювання» аналізується співвідношення диспозитивних норм і договірного регулювання у процесі застосування цивільно-правових норм. Зокрема, наголошується, що диспозитивний метод регулювання договірних правовідносин дозволяє сторонам відступити від загальної норми і врегулювати порядок виконання договору на власний розсуд, що зумовлює наявність у цивільному законодавстві великої кількості відносно визначених норм, які за своєю природою належать до диспозитивних.

Диспозитивні норми призначені для встановлення їх змісту судом у разі виникнення спору і підлягають застосуванню, коли законодавчий припис явно не відповідає тому правовідношенню, що склалося між сторонами. Саме шляхом застосування відносно визначених, або, як їх ще називають, «каучукових» або «еластичних», норм формуються особливі випадки, коли законодавець дозволяє відійти від нормативного припису, якщо із суті правовідносин не впливає інше. На підставі відносно визначених цивільно-правових норм врегульовуються нові інтереси, що у подальшому отримують законодавче вирішення (у вигляді низки спеціалізованих цивільно-правових норм) або відповідне тлумачення вказаних понять судовими органами.

Конкретний вид цивільних відносин може бути врегульований окремою главою ЦК України. Такий прийом законодавець використовує передусім для послідовного викладення цивільної норми із логічним змістом, якою закріплюється правило поведінки і яка, як правило, не збігається зі статтею нормативного акта. У таких випадках, виходячи із усталених правил юридичної техніки, законодавець після викладення базової диспозиції (власне загального правила поведінки), у наступній статті або частині статті (у наступному реченні, абзаці, пункті тощо) встановлює законодавчий дозвіл сторонам відступити від цього правила і погодити на свій розсуд у договорі інше.

У разі якщо особи не досягли згоди з усіх істотних умов договору, вони не набувають правового статусу сторін договору, відповідно й не несуть взаємних прав та обов'язків. Без узгодження всіх істотних умов договору він взагалі не може відбутися, а тому договірні зобов'язання не виникають. Визнання судом договору неукладеним у порядку окремого провадження не матиме для заявника зазначених вище юридичних наслідків, тому і не може вважатися способом захисту цивільних прав та інтересів осіб. Адже вимога про встановлення юридичного факту неукладення договору не призводить до поновлення порушених прав, вона не може бути предметом спору і самостійно розглядатися в окремій справі. Юридичним фактом, що породжує взаємні права та обов'язки осіб, може бути факт укладення договору.

У підрозділі 4.3. «Застосування диспозитивних норм у судовій практиці» визначено, що встановлення дійсного смислу диспозитивних цивільно-правових норм шляхом судового тлумачення слугує конкретизуванню ініціативи сторін при укладенні певних договірних зобов'язань та встановленню дійсної волі сторін щодо їх укладення. Розгляд судами законів не лише як сукупності правових норм, а й як сукупності правових принципів, що можуть розвиватися судами, слугує формуванню єдності судової практики.

Формування єдиної судової практики при розгляді справ при застосуванні диспозитивних норм залежить від встановлення судом дійсного характеру спірних правовідносин, що виникли між сторонами.

Окремою проблемою застосування диспозитивних цивільно-правових норм у судовій практиці є питання конкуренції чи субсидіарного їх застосування. Специфіка диспозитивних норм полягає, у тому числі, при їх відносно визначеному змісті, сторони можуть відступити від загального правила на свій розсуд, або взагалі сформулювати власні відносини, виходячи із загальних засад цивільного законодавства.

Розділ 5. «Особливості застосування імперативних норм у цивільному судочинстві» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 5.1. «Місце імперативних норм у механізмі цивільно-правового регулювання» на підставі аналізу цивільного законодавства та правової доктрини у розрізі питання про правові норми визначено основні типи імперативних норм залежно від призначення та граматичного закріплення:

1) абсолютно імперативні норми, застосування яких є обов'язковим для всіх учасників цивільно-правових відносин незалежно від їхньої волі. Такі норми є нормами загальної дії та слугують меті створення певної загальнообов'язкової для суб'єктів цивільного права моделі поведінки. Імперативні правові норми цього типу застосовуються з метою визначення складу нормативних правових актів, що належать до системи цивільного законодавства, а отже – містять норми цивільного права, прямо не передбачені у ЦК України, а також для закріплення ієрархічного співвідношення між собою за юридичною силою нормативних правових актів, включених у систему цивільного законодавства;

2) імперативні норми, що встановлюють окремі заборони й обмеження цивільних прав та покладають певні обов'язки, що є наслідком протиправної поведінки. Вони спрямовані на запобігання протиправній поведінці учасників цивільно-правових відносин, тобто виконують превентивну функцію, надаючи суду легальну можливість обмеження суб'єктів цивільного права в реалізації належних їм суб'єктивних цивільних прав;

3) імперативні норми, спрямовані безпосередньо на захист прав і законних інтересів слабкої сторони цивільного, як правило, договірною, правовідношення. Такі імперативні правові норми є гарантом реалізації наданих ними правових можливостей, але тільки у випадку, якщо учасник цивільно-правових відносин добровільно не відмовився від їх реалізації.

У підрозділі 5.2. «Функції імперативних норм у цивільному праві» на підставі дослідження функцій імперативних цивільно-правових норм

визначено, що основною функцією правової норми є конкретизація та деталізація регулювання суспільних відносин, тобто йдеться про регулятивну функцію правових норм. Загальний принцип наявності і взаємодії імперативних і диспозитивних норм є характерним для будь-якої галузі права, а їх співвідношення і характер взаємодії визначають методологічну специфіку галузі.

Системоутворююча функція цивільно-правових норм відповідає за їх ієрархію і переважне застосування норми у разі наявності, зокрема, спеціального закону або констатації у правозастосовному випадку (спірній ситуації) хронологічних колізій тощо.

Керівна функція специфічних імперативних норм цивільного права відповідає за субординацію цивільно-правових норм і органічно пов'язана з іншою функцією, притаманною передусім імперативним нормам, – нормоорганізуючою, тобто такою, що структурує цивільні норми.

Якщо системоутворююча функція впливає на внутрішню ієрархію норм цивільного права залежно від місця цивільно-правової норми та її розташування як в одному акті, так і в інших, у тому числі у нормах міжнародних договорів, ратифікованих Україною, то нормоорганізуюча функція, як правило, полягає у системному зв'язку між цивільно-правовими нормами на мікрорівні, однак при цьому здійснює загальний вплив на цивільне правовідношення на макрорівнях через формування типізованого правовідношення шляхом заповнення прогалін у праві нормами-принципами, нормами-презумпціями, фікціями тощо.

У підрозділі 5.3. «Практика застосування імперативних цивільно-правових норм» зазначається, що принцип верховенства права передбачає, що втручання держави у право власності особи повинно здійснюватися виключно на підставі закону – нормативно-правового акта, що має бути доступним для заінтересованих осіб, чітким і передбачуваним у питаннях застосування та наслідків дії його норм. Втручання держави у право власності особи є виправданим, якщо воно здійснюється з метою задоволення «суспільного», «публічного» інтересу.

У спорах про визнання незаконним рішення органу місцевого самоврядування щодо земельної ділянки та витребування цієї земельної ділянки з чужого незаконного володіння дія імперативних цивільно-правових норм виявляється найбільш яскраво.

Рішення органу місцевого самоврядування у сфері земельних відносин, яке має ознаки ненормативного акта, вичерпує свою дію після його реалізації, а вимоги про визнання такого рішення незаконним повинні розглядатися в порядку цивільного або господарського судочинства, якщо за результатами реалізації рішення у фізичної чи юридичної особи виникло речове право. У такому випадку вимога про визнання рішення незаконним розглядається як спосіб захисту порушеного цивільного права за пунктом 10 частини другої статті 16 ЦК України та повинна пред'являтися до суду для розгляду в порядку цивільного або господарського судочинства.

Такі норми мають застосовуватися з обов'язковим урахуванням приписів

статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Зокрема, відповідно до статті 1 Першого протоколу слід оцінювати три критерії на предмет сумісності заходу втручання у право особи на мирне володіння майном із гарантіями статті 1 Першого протоколу, а саме: чи є втручання законним; чи переслідує воно «суспільний», «публічний» інтерес; чи є такий захід (втручання у право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним цілям.

Розділ 6. «Формування єдиної судової практики застосування цивільно-правових норм» складається з двох підрозділів та присвячений дослідженню ролі та значення судової практики у процесі вдосконалення цивільного законодавства та проблематики формування єдиної судової практики із застосування цивільно-правових норм.

У підрозділі 6.1. «Роль судової практики у розвитку та вдосконаленні цивільного законодавства», зокрема, зазначено, що сучасна зміна парадигми суспільного розвитку країни зумовлює переосмислення сутності певних правових явищ та права загалом, у тому числі і з нових методологічних підходів стосовно визначення ролі судової практики у вдосконаленні законодавства, зокрема, цивільного. Це пояснюється тим, що саме цивільне право значно динамічніше, порівняно з іншими галузями, розвивається під впливом природного права.

Коло суспільних відносин, що вимагають цивільно-правової регламентації, є широким та постійно змінюється. Аксіоматичною тут виступає об'єктивна неможливість законодавця врегулювати всі життєві ситуації на нормативному рівні, тобто неможливість сутнісного, а не формального, врегулювання суспільних відносин, які характеризуються цивільно-правовими рисами. Крім того, останні зміни до актів цивільного законодавства свідчать про постійний дисбаланс у діях законодавця.

Водночас законодавцем внесено чимало безсистемних змін до ЦК України, нерідко обумовлених суб'єктивними і недостатньо обґрунтованими підставами, що сформувало загрозу втрати ним значення самостійного провідного кодифікованого акта цивільного законодавства, поставивши, передусім, фізичних осіб – учасників цивільних відносин у невідгдане правове становище. Йдеться, зокрема, про зміни до ЦК України, що стосуються кредитних та інших грошових зобов'язань осіб, відносин укладення та виконання банківських депозитів з боку банку тощо.

Зростання обсягів законотворчості у сфері приватного права не завжди задовольняє потреби суспільства і подекуди не встигає за темпами його розвитку у приватноправовій сфері, що виступає об'єктивною підставою зростання ролі судової практики. У такій ситуації очевидним, необхідним та таким, що в змозі доволі оперативно встановити зворотний зв'язок між практикою та потребами адекватного вчасного законодавчого врегулювання певних цивільних відносин, стає саме судова практика передусім у вигляді постанов найвищого судового органу, яка формує обов'язкові правові висновки, якими заповнюються прогалини у цивільному законодавстві, виходячи, із системного та субсидіарного застосування норми цивільного права.

У широкому розумінні судова практика одночасно виступає додатковим джерелом права та є зворотним зв'язком між об'єктивними потребами життя та законодавством. Судові рішення впливають на волю законодавця встановлювати ті чи інші зміни у законодавстві як на вимогу звичаїв (які можуть з часом трансформуватися на рівень нормативного акта), так і на вимогу сталих правових позицій судової практики.

Послідовність прийняття різними судами однакових рішень за аналогічних обставин формує однаковість застосування норм законодавства, тобто конкретне правоположення, сформоване судом, яке у разі подальшого отримання підтвердження у постанові Верховного Суду України набуває вигляду правової позиції, загальнообов'язкової для всіх судів та суб'єктів, які застосовують у своїй діяльності норму права, щодо якої сформована вказана позиція. Отже, по суті, квазіпрецедент (праваположення) формується у судах першої інстанції суддею, який одноособово розглядає конкретну цивільну справу. Підтвердженням такого правоположення найвищою судовою інстанцією стає формальне закріплення обов'язковості такого правоположення (правової позиції) у вигляді правового висновку авторитетного найвищого судового органу, що виступає додатковим джерелом права

У підрозділі 6.2. *«Механізм формування єдиної судової практики із застосування цивільно-правових норм»* констатовано, що здійснення правосуддя – специфічна сфера діяльності держави, в якій виняткову роль відіграють суди. Загалом процес здійснення правосуддя має на меті досягнення головного результату – захист прав, свобод, інтересів суб'єктів як приватного, так і публічного права, в законний спосіб шляхом постановлення судом обґрунтованого рішення та його виконання.

Єдність судової практики – це реалізація принципу правової визначеності, а тлумачення судами норм права є їх функцією у процесі здійснення правосуддя. Для того, щоб судове тлумачення в рішеннях національних судів відповідало вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, необхідно, щоб ці рішення були розумно передбачуваними. Єдність судової практики – одна з основних цінностей правової системи. Держава зобов'язана запропонувати суспільству дієві механізми, які б забезпечували формування в Україні однакової судової практики. Важливо, щоб закони застосовувалися однаково в аналогічних справах та за схожих фактичних обставин, що гарантуватиме стабільність правовідносин та впевненість їх учасників у правомірності майбутньої поведінки. Ця «впевненість у правовому майбутньому» створює стан правової безпеки, оскільки за цих умов суб'єкти права одержують переконання, що судова система захищає людей від свавілля держави, кваліфіковано й справедливо вирішує конфлікти у приватній сфері.

Оскільки Україна належить до держав романо-германської правової сім'ї із достатньо розвиненою системою нормативно-правових актів, немає необхідності перетворення судової влади в законодавчу, а суддів – у суб'єктів правотворчості, тому інститут англосаксонського прецеденту буде занадто «чужим» нашій правовій системі. У свою чергу, в державах континентального права під судовим прецедентом розуміють інститут усталеної судової практики.

На жаль, говорити про усталеність судової практики в Україні немає достатніх підстав, вона залишається розбалансованою.

Рішення Верховного Суду України, яке не є і не може бути судовим прецедентом у класичному розумінні, з одного боку, є результатом вирішення конкретної справи, а з другого – містить правові висновки, які в них викладені і мають інше призначення: вони уточнюють норми закону, конкретизують їх зміст, є зразком того, як суди та інші органи державної влади мають їх застосовувати. Правовий висновок Верховного Суду України – це вираження правозастосовчої діяльності суду в процесі здійснення правосуддя в конкретній справі, результат тлумачення правових норм із використанням різних їх способів та з огляду на обставини тієї чи іншої справи. За змістовим наповненням правовий висновок Верховного Суду України можна вважати результатом офіційного загального тлумачення норм права, водночас він є інтерпретаційним актом із певними ознаками індивідуального тлумачення.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичні узагальнення та нові підходи щодо застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві. Висвітлено методологічні засади застосування цивільно-правової норми: правову природу правозастосування як елемента механізму цивільно-правового регулювання й особливої форми реалізації норм цивільного права, його принципи та функції, а також з'ясовано специфіку стадій правозастосування у цивільному процесі. Окрему наукову увагу приділено розкриттю методологічних засад тлумачення цивільно-правових норм, договорів та односторонніх правочинів, визначено місце тлумачення у процесі застосування цивільно-правових норм.

Вирішення наукових завдань надало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення зазначеної мети.

1. Цивільно-правова норма виступає центральним елементом механізму цивільно-правового регулювання відносин при її застосуванні. Як останній і одночасно первинний неподільний на атомарному рівні елемент системи цивільного права, правова норма зберігає усі властивості системи права і саме через норму права, в тому числі цивільну, будується правовий інститут, щодо якого норма права виступає підсистемою.

2. Цивільно-правова норма має усі складові загальної правової норми. Особливість цивільно-правової норми як певного припису проявляється в тому, що в її змісті закладаються державно-владне веління щодо певного виду поведінки осіб та наслідки порушення такої поведінки (санкції.). На відміну від будь-якої іншої галузі права, цивільно-правовій нормі не властива така істотна ознака, як загальнообов'язковість виконання, якщо така норма не є імперативною. Відсутність зазначеної ознаки трансформує цивільно-правові норми з числа державно-владних велінь на моделі можливої поведінки, які розроблені й запропоновані державою та дозволяють досягнути необхідного економічного та правового ефекту найбільш зручним (з позиції держави)

способом, але такі, що допускають альтернативну поведінку учасників цивільно-правових відносин.

3. Взаємозв'язок диспозитивних та імперативних, загальних та спеціальних цивільно-правових норм в межах реалізації диспозитивного методу являють собою галузеву систему «стримувань і противаг», спрямовану на забезпечення стабільності цивільного обороту та правової впевненості учасників цивільних правовідносин.

4. Під диспозитивністю слід розуміти засновану на праві юридичну можливість суб'єктів цивільного права вибору варіантів правомірної поведінки, тобто можливість у встановлених межах на свій розсуд набувати суб'єктивних цивільних прав і юридичних обов'язків, здійснювати суб'єктивні цивільні права, обирати форми (порядок) і способи захисту порушених суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних інтересів.

5. Наявність диспозитивних норм права у цивільному праві є більш ніж обґрунтованою. По-перше, це вияв демократизму права, що дозволяє суб'єктам мати певний простір у межах закону. Диспозитивні норми протиставляються імперативним, які мають чіткі формулювання в актах законодавства та не дають можливості реалізації розсудових повноважень учасниками при застосуванні цивільно-правової норми.

По-друге, хоч створення цивільно-правових норм характеризується багатосуб'єктністю, оформляючи цивільно-правові норми через сукупність нормативно-правових приписів, законодавець тим самим виступає певним монополістом права, закріплюючи, принаймні, засади регулювання цивільних відносин. Це допомагає сторонам, у разі врегулювання відносин на власний розсуд та відступлення від положень актів цивільного законодавства, отримати у подальшому захист суб'єктивного цивільного права, якщо їх відносини відповідають загальним засадам цивільного законодавства.

6. Аналіз цивільного законодавства та правової доктрини у розрізі питання про правові норми дає підстави визначити основні типи імперативних цивільно-правових норм залежно від призначення та граматичного закріплення:

1) абсолютно імперативні норми, застосування яких є обов'язковим для всіх учасників цивільно-правових відносин. До абсолютно імперативних норм можна віднести окремі відправні цивільно-правові норми, що мають найбільш високу форму абстрагування і містять відправні начала, основи правового регулювання цивільних відносин;

2) імперативні норми, що встановлюють окремі заборони й обмеження цивільних прав та покладають певні обов'язки, що є наслідком протиправної поведінки. Вони спрямовані на запобігання протиправній поведінці учасників цивільно-правових відносин, тобто виконують превентивну функцію. Іншою специфічною ознакою таких норм є те, що сторони не тільки мають їх виконувати, а навпаки, керуючись статтею 6 ЦК України, можуть відступити від положень такої імперативної норми і проігнорувати її, передбачивши в договірному зобов'язанні інші темпоральні норми виконання власних зобов'язань;

3) імперативні норми, спрямовані безпосередньо на захист прав і законних інтересів слабкої сторони цивільного, як правило, договірною, правовідношення. Такі імперативні правові норми є гарантом реалізації наданих ними правових можливостей, але тільки у випадку, якщо учасник цивільно-правових відносин добровільно не відмовився від їх реалізації.

7. Спеціалізовані цивільно-правові норми, як правило, відіграють роль похідних або допоміжних норм права з метою здійснення максимально гнучкого правового регулювання цивільних відносин, що покликані забезпечувати гнучкість та оперативність правового регулювання.

8. Цивільне правозастосування є цілісною впорядкованою сукупністю взаємопов'язаних елементів, які реалізують свої функції за допомогою організованої взаємодії між собою для досягнення спільної мети підтримки, зміцнення, захисту і вдосконалення правопорядку в сфері цивільного обороту спеціально уповноваженими особами.

Акти цивільного законодавства виступають тим елементом механізму цивільно-правового регулювання, яким формуються способи зміни нормативної основи правового регулювання, а отже, форми існування юридичних норм. У зазначеному сенсі вони є актами, які містять норми права, тобто джерелами права. Здійснюючи власні суб'єктивні права та виконуючи юридичні обов'язки, сторони беруть участь у центральній стадії механізму цивільно-правового регулювання – реалізації права уповноваженими суб'єктами та, в разі їх порушення, – стадії правозастосування як завершальної стадії цього механізму.

9. Загалом реалізація правових норм являє собою, перш за все, поведінку людей, оскільки лише у правомірній поведінці різних суб'єктів цивільного права юридичні настанови отримують своє реальне здійснення, реалізація норм права неможлива поза поведінкою людей.

Відправною підставою та ланкою, яка пов'язує всі етапи правового регулювання, є цивільно-правова норма, що містить у собі модель поведінки учасників цивільних відносин. Залежно від вказаної норми формується конкретне цивільне правовідношення з простою чи складною структурою, у якому сторони добровільно реалізують свої права і виконують обов'язки та закладаються підстави виникнення цивільної відповідальності.

10. Реалізація правових норм є невід'ємною частиною юридичної практики, що поглинає правомірну складову (оскільки норми права реалізуються тільки правомірними діями суб'єктів). Залежно від характеру безпосередніх підстав, найближчих причин реалізації права можна виокремити правореалізацію у конкретних правовідносинах (юридичною підставою якої виступає не тільки закон, а й юридичний факт) і правореалізацію, що відбувається поза конкретними правовідносинами, враховуючи перелік («номенклатуру») правових актів, здійснення яких вимагає для повного досягнення мети (задоволення певної потреби) правореалізовувача. З певною умовністю можна розрізнити проміжну та кінцеву реалізацію права.

11. Тлумачення судом чи іншим уповноваженим на застосування норми права органом є певним видом правотворчості і здійснюється шляхом «добудови» конкретної норми при її застосуванні компетентним органом.

Тлумачення, зокрема судове, є характерним саме для цивільно-правових норм, зважаючи на значну кількість диспозитивних цивільно-правових норм, неможливість охопити увесь масив цивільних відносин жорсткими, імперативними нормами, та широке застосування інституту аналогії при їх застосуванні.

12. Тлумачення цивільно-правової норми судом у процесі вирішення спору з метою застосування закону до конкретних правовідносин, які виникли між сторонами, – одночасно і процесуальне право, і обов'язок суду. Жоден суд не може ухвалити рішення, не витлумачивши норму закону, яку він застосовує. Кожен суд (і першої інстанції, і апеляційної чи касаційної, і Верховний Суд) застосовує норму права, тому зобов'язаний надати їй відповідне тлумачення.

13. Завданням найвищого судового органу є не тільки і навіть не стільки вирішення конкретного спору. Верховний Суд України (а у подальшому – Верховний Суд) повинен у передбачений процесуальним законом спосіб (шляхом розгляду конкретного спору та перевірки окремого процесуального рішення) витлумачити, як правильно застосовувати норму матеріального права, що була неоднаково застосована касаційним судом, з тією метою, щоб надалі спрямувати судову практику в єдино правильне русло. Забезпечення єдності судової практики є реалізацією принципу правової визначеності. Цей принцип передбачає гарантування судового захисту, а також прогнозованість судових рішень, які не будуть змінюватися залежно від юрисдикції, регіону чи інших чинників. Принцип правової визначеності передбачає стабільність правового регулювання та існуючих правовідносин.

14. Судове тлумачення має ключове значення при застосуванні цивільно-правових норм і полягає у правотворчій активності судів. Така активність суддів проявляється, передусім, при наявності прогалин у цивільному законодавстві і праві; відшуканні цивільно-правової норми, яку належить застосовувати при наявності колізій або конкуренції між загальною нормою спеціального нормативно-правового акта та спеціальною нормою нормативно-правового акта загальної дії та інших проблемах тлумачення цивільно-правових норм, зокрема при виборі судом способу тлумачення законодавства, в процесі якого допускається той чи інший ступінь свободи інтерпретації.

15. Зростання обсягів законотворчості у сфері приватного права не завжди задовольняє потреби суспільства і подекуди не встигає за темпами його розвитку у приватноправовій сфері, що виступає об'єктивною підставою зростання ролі судової практики. У такій ситуації очевидним, необхідним та таким, що в змозі доволі оперативно встановити зворотний зв'язок між практикою та потребами адекватного вчасного законодавчого врегулювання певних цивільних відносин, стає саме судова практика, передусім у вигляді постанов найвищого судового органу, яка формує обов'язкові правові висновки, якими заповнюються прогалини у цивільному законодавстві, виходячи, із системного та субсидіарного застосування норми цивільного права.

16. Рішення Верховного Суду України, яке не є і не може бути судовим прецедентом у класичному розумінні, з одного боку, є результатом вирішення

конкретної справи, а з другого боку – містить правові висновки, які в них викладені і які мають інше призначення: вони уточнюють норми закону, конкретизують їх зміст, є зразком того, як суди та інші органи державної влади мають застосовувати конкретну норму права. Правовий висновок Верховного Суду України – це вираження правозастосовної діяльності суду в процесі здійснення правосуддя в конкретній справі, результат тлумачення правових норм із використанням різних способів їх тлумачення та з огляду на обставини тієї чи іншої справи. За змістовим наповненням правовий висновок Верховного Суду України можна вважати результатом офіційного загального тлумачення норм права, водночас він є інтерпретаційним актом із певними ознаками індивідуального тлумачення.

Закладена в законі обов'язковість правового висновку Верховного Суду України сприяє єдності судової практики, неконфліктно впливає на суддів нижчих судів тим, що цей висновок судді зобов'язані знати, розуміти й ураховувати. Навіть якщо суддя відступає від правової позиції Верховного Суду України, він не може її ігнорувати, а зобов'язаний аргументувати свій висновок і викласти мотиви, які слугували йому для цього підставою.

17. В Україні доцільним вбачається запровадження механізмів упровадження інституту так званого переконливого прецеденту, який так чи інакше характерний для обох правових сімей і полягає в тому, що судові рішення не має обов'язкової прецедентної сили, проте впливає на практику інших судів з огляду на авторитет суду, який таке рішення ухвалив.

18. Завданням найвищого судового органу є також необхідність забезпечення єдності судової практики іншими шляхами, з використанням превентивних процесуальних механізмів спрямування правозастосовної діяльності судів у єдино правильне русло, зокрема шляхом запровадження інституту масового (групового) позову та преюдиціального запиту.

19. Масовий (груповий) позов – звернення до суду одного суб'єкта про постановлення судового рішення, яке стосується захисту прав і свобод значної кількості осіб, чи то визначеної персонально, чи невизначеної, які безпосередньо участі в судовому процесі не беруть і позбавлені можливості висловлювати власні доводи, проте будуть зобов'язані підкоритися висновкам суду. Позитивними наслідками використання правил масового (групового) позову стануть не лише розширення доступу громадян до суду та усунення причин, які призводять до різкого збільшення робочого навантаження на суди. Процесуальна економія дасть також інший суттєвий ефект – забезпечення єдності судової практики, адже в такий спосіб можна запобігти штучному утворенню величезної кількості судових помилок у правозастосуванні при розгляді десятків тисяч однотипних спорів

20. Інститут преюдиціального (консультативного) запиту не може й не повинен мати характер безмежного застосування і має іншу правову природу, ніж судові рішення. Цим висновком найвищий судовий орган лише тлумачитиме, зокрема, цивільно-правову норму, що власне робить і на теперішній час, але в жодному разі не даватиме суду вказівок про задоволення конкретних вимог чи відмову в їх задоволенні, а тому не замінюватиме суд

першої інстанції, який зобов'язаний вирішити справу по суті згідно з правилами підсудності.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія, підручники, коментарі:

1. Романюк Я.М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики) : монографія / Я.М. Романюк. – К. : Ін Юре, 2016. – 536 с.

Статті у фахових виданнях України:

2. Романюк Я. М. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні / Я. М. Романюк // Право України. – 2015. – № 9. – С. 9–12.

3. Романюк Я. М. Значення спеціалізованих цивільно-правових норм у процесі цивільно-правового регулювання (на прикладі договору строкового банківського вкладу) / Я. М. Романюк // Юридична Україна. – 2015. – № 10–12. – С. 70–75.

4. Романюк Я. Втручання у право власності з точки зору його відповідності статті 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: критерії ЄСПЛ та досвід України на окремих прикладах судової практики / Я.М. Романюк // Право України. – № 1. – 2016. – С. 14–24.

5. Романюк Я. Класифікація цивільно-правових норм: доктринальні підходи) / Я. Романюк // Право України. – № 4. – 2016. – С. 100–108.

6. Романюк Я. Значення цивільно-правової норми як правового припису та правового засобу / Я. Романюк // Право України. – № 5. – 2016. – С. 113–121.

7. Романюк Я. Судова правотворчість в умовах реформування правосуддя: постановка проблеми / Я. М. Романюк // Право України. – № 10. – 2016. – С. 9–20.

8. Романюк Я. М. Поняття та складові категорії «диспозитивність» у цивільному праві України / Я. М. Романюк // Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах – Випуск 7. – 2016. – С. 11–16.

9. Романюк Я. М. Функції правозастосування: окремі питання / Я. М. Романюк // Правова держава. – 2016. – № 24. – С. 28–32.

10. Романюк Я.М. Імперативні норми цивільного права як правовий засіб закріплення публічних інтересів / Я. М. Романюк / Часопис цивільного і кримінального судочинства – 2016. – вип. 6 (33). – С. 60–69.

11. Ярослав Романюк. Невизначеність умов договору як підстава для його тлумачення / Я.М. Романюк // Підприємництво, господарство і право – 2016. – № 12. – С. 36–41.

12. Романюк Я.М. Ознаки та структура цивільно-правової норми: основні методологічні засади / Я.М. Романюк // Вісник Львівського університету – Львів. Серія: Юридична. – 2016. – Вип.63 – С. 81–96.

13. Романюк Я.М. Правова природа диспозитивних норм цивільного права України / Я.М. Романюк // Вісник Національної академії правових наук України – 2016. – Вісник № 4 (87). – С. 138 – 151.
14. Романюк Я.М. Суб'єктивні і об'єктивні критерії тлумачення договору як вихідні засади судового тлумачення / Я.М. Романюк // Бюлетень міністерства юстиції України – 2016. – № 12. – С. 54 – 59.
15. Романюк Я.М. Принципи цивільного правозастосування: загальні положення / Я.М. Романюк // Вісник господарського судочинства – 2016. – грудень (№ 4) – С. 163 – 168.
16. Романюк Я. М., Панасюк В. В. Сімейний кодекс України: новели, судова практика, застосування / Я. М. Романюк, В. В. Панасюк // Право України. – 2013. – № 10. – С. 30–44. (Особистий внесок здобувача – автор здійснив аналіз останніх досліджень і публікацій, судової практики, формулювання постановки проблеми, основного матеріалу та висновків статті)
17. Романюк Я., Лащук Є. Детермінанти корупції в судовій системі України, або чи можна очікувати позитивного ефекту від повного оновлення суддівського корпусу / Я. М. Романюк, Є. В. Лащук // Право України. – 2016. – № 6. – С. 134–155. (Особистий внесок здобувача – автор здійснив аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання постановки проблеми, мети, основного матеріалу та висновків статті)

Статті в періодичних виданнях зарубіжних держав:

18. Романюк Я. М. Судове тлумачення в умовах реформування правосуддя: роль Верховного Суду України / Я. М. Романюк // Eurasian Academic Research Journal. – Єреван. – 2016. – № 6 (06). – С. 88–96
19. Yaroslav ROMANIUK. The Rule of Civil Law in the Civil Law System (цивільно-правова норма в системі права) / Yar.Romaniuk // Legea Şi Viaţa – Decembrie. – Кишинів. – 2016. – Р. 89–94.
20. Романюк Я. М. Роль судового тлумачення при з'ясуванні змісту цивільно-правової норми / Я. М. Романюк // Eurasian Academic Research Journal – Єреван. – 2017. – № 1 (07). – С. 30–38.
21. Романюк Я.М. Встановлення фактичних обставин справи як перша стадія правозастосування в цивільному процесі / Я.М. Романюк // «**Jurnalul juridic national: teorie şi practică**». – Кишинів. – 2016. – № 6 (ч.2). – С. 98 – 100.

Матеріали науково-практичних конференцій:

22. Романюк Я.М. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: реформа потребує продовження // Судово-правовий форум «Правосуддя в Україні: реалії та перспективи» (15 березня 2013р., м. Київ): Матеріали і доповіді Судово-правового форуму. – К.: Видавництво ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА, 2013. – 121 с. – С. 5–9.
23. Романюк Я.М. Окремі аспекти забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграційних процесів // III Судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: європейський вектор» (19-20 березня 2015р., м. Київ): Матеріали і доповіді III Судово-правового форуму. – К.: Видавництво ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА, 2015. – 291 с. – С. 7–13.

24. Романюк Я.М. Втручання в право власності з точки зору його відповідності статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: критерії Європейського суду з прав людини та досвід України на окремих прикладах судової практики // Міжнародній конференції «Право власності: європейський досвід та українські реалії» (22-23 жовтня 2015 р., м. Київ): Збірник доповідей і матеріалів. – К.: ВАІТЕ, 2015. – 324 с. – С. 7 – 23.
25. Романюк Я.М. Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб // IV Судово-правовий форум «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17-18 березня 2016р., м. Київ): Матеріали і доповіді IV Судово-правового форуму. – К.: Видавництво ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА, 2016. – 291 с. – С. 9–15.

АНОТАЦІЯ

Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2017.

Дисертацію присвячено аналізу теоретичних і практичних питань застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві. Досліджено загальнотеоретичні підходи до розуміння цивільно-правової норми як фундаментального елемента системи цивільного права, розкрито ознаки, структуру та класифікацію цивільно-правових норм. Висвітлено методологічні засади застосування цивільно-правової норми: правова природа правозастосування як елемента механізму цивільно-правового регулювання й особливої форми реалізації норм цивільного права, його принципи та функції, а також з'ясовано специфіку стадій правозастосування у цивільному процесі.

Окрему наукову увагу приділено розкриттю методологічних засад тлумачення цивільно-правових норм, договорів та односторонніх правочинів, визначено місце тлумачення у процесі застосування цивільно-правових норм. Досліджено особливості застосування диспозитивних й імперативних цивільно-правових норм у договірній практиці та цивільному судочинстві, а також здійснено аналіз ролі судової практики у розвитку та вдосконаленні цивільного законодавства, запропоновано авторське бачення механізму формування єдиної судової практики із застосування цивільно-правових норм.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій щодо праворозуміння, вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: цивільно-правова норма, правозастосування, механізм цивільно-правового регулювання, реалізація цивільно-правових норм, диспозитивність, імперативність, тлумачення цивільно-правових норм, судова практика, прецедент, масовий (груповий) позов, преюдиціальний (консультативний) запит.

АННОТАЦИЯ

Романюк Я. М. Проблемы применения гражданско-правовых норм в гражданском судопроизводстве Украины. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена анализу теоретических и практических вопросов применения гражданско-правовых норм в гражданском судопроизводстве. Исследованы общетеоретические подходы к пониманию гражданско-правовой нормы как фундаментального элемента системы гражданского права, раскрыты признаки, структуру и классификацию гражданско-правовых норм. Освещены методологические основы применения гражданско-правовой нормы: правовая природа правоприменения как элемента механизма гражданско-правового регулирования и особой формы реализации норм гражданского права, его принципы и функции, а также выяснена специфика стадий правоприменения в гражданском процессе.

Отдельное внимание уделено раскрытию методологических основ толкования гражданско-правовых норм, договоров и односторонних сделок, определено место толкования в процессе применения гражданско-правовых норм. Исследованы особенности применения диспозитивных и императивных гражданско-правовых норм в договорной практике и гражданском судопроизводстве, а также проведен анализ роли судебной практики в развитии и совершенствовании гражданского законодательства.

Установлено, что гражданское правоприменения является целостной упорядоченной совокупности взаимосвязанных элементов, которые осуществляют свои функции с помощью организованного взаимодействия между собой для достижения общей цели поддержки, укрепления, защиты и совершенствования правопорядка в сфере гражданского оборота специально уполномоченными лицами.

Обоснованы принципы правоприменения гражданско-правовых норм. Наиболее распространенными принципами судебного правоприменения является законность, обоснованность и целесообразность. Специальными принципами правоприменения являются: принцип верховенства права, принцип правовой определенности, принцип справедливости и принцип процессуальной экономии. В принципе процессуальной экономии в своеобразной форме осуществляются и другие принципы судебного правоприменения, в частности объективность, законность, целесообразность, справедливость. В целом он темпоральной составляющей конституционного постулата - защита прав и свобод личности осуществляется судом в течение разумного срока.

Аргументирован вывод, что гражданско-правовая норма выступает первичной клеткой, своеобразным «атомом» гражданского права как отрасли и как системы, так как норма гражданского права является конечной предельной системной частью (элементом) системы и не поглощает другие подсистемы,

включая структурные части - элементы (гипотеза, диспозиция, санкция) и одновременно выступает центральным элементом механизма гражданско-правового регулирования отношений при их использовании.

Обосновано положение о том, что толкование, в частности судебное, характерно именно для гражданско-правовых норм, учитывая значительное количество диспозитивных гражданско-правовых норм, невозможность охватить весь массив гражданских отношений жесткими, императивными нормами, и широкое применение института аналогии при их использовании. Толкование гражданско-правовой нормы судом в процессе разрешения спора с целью применения закона к конкретным правоотношениям, возникшим между сторонами, - одновременно и процессуальное право, и обязанность суда. Ни один суд не может принять решение, а не истолковав положения, которое он применяет.

По результатам исследования предложено авторское видение механизма формирования единой судебной практики по применению гражданско-правовых норм.

Ключевые слова: гражданско-правовая норма, правоприменение, механизм гражданско-правового регулирования, реализация гражданско-правовых норм, диспозитивность, императивность, толкование гражданско-правовых норм, судебная практика, прецедент, массовый (групповой) иск, преюдициальный (консультативный) запрос.

ANNOTATION

Romaniuk Y. M. Problems of application the norms of civil law in civil proceedings of Ukraine. – *The manuscript*

Dissertation for the Doctor's degree in Law, specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; private international law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The thesis for the degree of Doctor of Law by specialty 12.00.03 - civil law and civil procedure; family law; international private law. - Taras Shevchenko National University of Kyiv Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kyiv, 2017. The thesis is devoted to the analysis of theoretical and practical issues of civil law in civil proceedings. Studied general theoretical approaches to the understanding of civil law as a fundamental element of the civil rights disclosed features, structure and classification of civil law. The methodological principles of application of civil law, the legal nature of the enforcement mechanism as part of civil regulation and specific forms of implementation of the civil law, its principles and functions, and revealed the specific stages of enforcement in civil proceedings.

Special attention is paid to the disclosure of the scientific methodological principles of interpretation of civil law, contracts and unilateral transactions, the place interpretation of the application of civil law. The features of discretionary and mandatory application of civil law in contractual practice and civil proceedings, as well as the analysis of the role of jurisprudence in the development and improvement of civil legislation proposed copyright vision mechanism forming a unified judicial practice of application of civil law.

As a result the study formulated a number of conclusions, proposals and recommendations on thinking, improve current legislation and practice.

Keywords: civil law, enforcement mechanism of civil law regulation, the implementation of civil law, dispositive, imperative, interpretation of civil law, jurisprudence, precedent, mass (group) action, prejudicial (consultative) request.